

ON UBICAR L'ENSENYAMENT DE LA FILOSOFIA (RETORN AL «CONFLICTE DE LES FACULTATS»)*

Víctor GÓMEZ-PIN

Ens trobem en una entitat (Institut d'Estudis Catalans) que encarna la projecció i l'ambició cultural d'aquest país i em dispenso a parlar de la matèria que dóna nom a la Societat Filial (Societat Catalana de Filosofia) que m'ha convidat.

Parlaré, doncs, de filosofia en la meua condició de professor universitari i parlaré referint-me en primer lloc a la institució mateixa en la qual la filosofia és avui prioritàriament ensenyada. Per abordar el tema que anuncia el títol de la meua conferència (*On ubicar l'ensenyament de la Filosofia*) em referiré abans que res a la Universitat:

La Universitat és un lloc de mediatització del saber, de tot el saber, un lloc on el saber troba justificació racional i al mateix temps és inscrit i consignat.

La Universitat és tanmateix una mena de «tribunal» de la raó, lloc on els judicis són sotmesos a criteris de concordància exclusivament amb allò que dóna suport a la raó mateixa. En teoria almenys, la Universitat no dóna legitimitat a les meres creences, i en conseqüència no concedeix legitimitat a les conviccions legitimades tan sols per la seva conformitat amb meres creences.¹

Per dir-ho de manera inequívoca: la Universitat no té (o no hauria de tenir) com a funció donar suport a les coses mitjançant una remissió a quelcom que seria inqüestionable pel fet de trobar-se mes enllà de tota raó, pel fet de ser transcendent a la raó. L'únic d'inqüestionable que la Universitat pot acceptar és en tot cas el conjunt de determinacions que serien inqüestionables pel fet que *donar raó* és remetre a elles. En aquest sentit serien inqüestionables les categories d'Aristòtil, les quals no tenen mes funció que aquesta de donar raó.

* * *

* Lliçó inaugural del curs 1996/97, impartida el 9 de desembre de 1996 a la seu de la Societat Catalana de Filosofia.

1. Fins i tot en el cas de les tradicions religioses l'ensenyament universitari ha de tendir a una presentació neutra, presentació de la religió en tant que una de les manifestacions de l'esperit, una de les manifestacions de la cultura.

Així doncs, funció de la Universitat és donar compte o donar raó ¿És això absolutament evident? Tot depèn del que s'entengui per l'expressió *donar compte o donar raó*. Si l'expressió s'entén radicalment, aleshores, no és pas evident que la ciència, en el sentit que avui té aquesta paraula, tingui com a objectiu central el donar compte o donar raó. És usual assenyalar que la ciència es redueix sovint a un cúmul de procediments descriptius, computatius i previsors. En aquest sentit la Universitat (que per molts es troba paradigmàticament concretitzada en les facultats científiques) deixaria de constituir un lloc de la raó.

Són molts els que veuen en la ciència més aviat una via de canalització que d'alliberament de l'esperit. Aquesta concepció es va posar inclusivament de manifest amb motiu de la batalla dialèctica que va tenir lloc fa dos o tres anys en defensa de la filosofia, que es considerava amenaçada per la reforma del batxillerat. Fins i tot es va arribar a utilitzar com argument el pretès acaparament de les energies espirituals per part de l'educació científica i tecnològica, incitant-nos a una reivindicació general dels estudis humanístics, identificats a una mena de caliu de l'esperit crític en les nostres societats. El fet de denunciar el caràcter abusiu d'aquesta oposició, el fet de considerar que es tracta d'un prejudici (si es parla seriosament: en quina cosa els estudis de lletres serien a priori més allisonadors per l'esperit crític que els de ciències?), no impedeix que ens demanem per les raons que l'expliquen i que es remunten almenys al newtonià *hypothesis non fingo* en el qual s'erigeix com a suport teòretic exclusiu de la ciència allò que Newton anomena «filosofia experimental» en la qual, escriu, «s'extreuen proposicions dels fenòmens i a continuació aquestes són generalitzades per inducció».

Segons aquesta filosofia, si sabem *com* cau un cos és ocios demanar-se perquè cau...

Aleshores, l'evocada tasca que consisteix en computació, descripció, generalització per inducció i previsió seria el model únic de científicitat, en comparació al qual quedaria com una mena d'espiritualitat adolescent la filosofia en el sentit legítim del terme: aquesta filosofia que, en expressió de Leibniz, «cherche toujours la raison», aquesta raó sense la qual Kant (tan newtonià per altra part) negava el dret a dir «tot cos és pesat» malgrat que la gravetat fos constatada arreu.

«*Ens és suficient* (escriu Newton) *el fet que les lleis de la gravetat expliquin els fenòmens dels cossos celestials i els fenòmens del mar*». Però, expliquen realment? Com René Thom ha assenyalat en molts llocs: descriure no és pas explicar: una ciència que computa, descriu i preveu no és pas una ciència que *explica*.

Trencament (amb el *hypothesis non fingo*) doncs, entre ciència i filosofia, o millor dit: trencament entre la filosofia experimental i la filosofia sense apel·latiu, la filosofia que respon a la caracterització de la condició humana en les primeres paraules de la *Metafísica* d'Aristòtil: *els humans (anthropoi) per disposició genuïna (fúsei) tenen tendència (orégontai) al saber*.

Dons bé: alguna cosa ha començat a canviar en aquest panorama i el que és més important: ha començat a canviar a partir del treball mateix dels científics.

Retorn al *Conflicte de les facultats*.

La Filosofia es troba avui «encasellada» en les facultats literàries. Però aquesta ubicació no deixa de ser problemàtica des del moment que reflexionem sobre l'essència de la filosofia (sobre la seva funció tant en la societat global com en aquest mirall privilegiat de la societat global que és la Universitat). D'altra banda, hem vist que aquesta resistència de la filosofia a ser simplement integrada en els estudis literaris no implica que la filosofia tendeixi a integrar-se en les disciplines científiques, almenys en les disciplines científiques com es troben per al moment configurades.

Si històricament la Filosofia ha assumit un paper d'intersecció entre literatura i ciència, lògicament constitueix quelcom més: font, fonament, lloc lògic d'emergència d'ambdues. D'aquí el fet que en sentir-se encasellada i limitada, la filosofia és rebel·li: ubicada en les facultats de lletres s'enyora de la ciència, però en les facultats de ciències tendiria a reivindicar el discurs poètic.

En el *Conflicte de les facultats* Kant puntualitzava l'estatut singular dels departaments de Filosofia que tenien vocació de ser «un departament entre d'altres» i al mateix temps «tota la Universitat» és a dir: essència i condició de possibilitat de la Universitat com a tal.

Constitueix un tòpic el referir-se a la Universitat com institució en crisi. La Universitat es presenta sovint com un lloc internament escindit. Aquesta escisió tindria traducció en el fet que els diferents grups que la constitueixen haurien deixat de sotmetre les diferències que els separen a una unitat en la qual tot s'integraria.

La crisi de la Universitat en aquest sentit pren la forma de funcionament dispers dels diferents estaments socials, de les diferents disciplines o totes dues coses a l'hora.

Suposem una Universitat en la qual la defensa dels interessos corporatius arribés al punt de constituir el motor, la màxima d'acció, la finalitat real dels que hi treballem. És clar que, aleshores, seria impossible harmonitzar en un tot les diferències (des del punt de vista sociològic irreductibles) entre les diferents categories del professorat, entre el professorat i els membres del personal no docent, entre el professorat i l'alumnat, etc.

Però la crisi com a desintegració, com a veritable trencament de la coherència interna, es manifesta sobretot quan superem el nivell sociològic per considerar el nivell del saber... No es tracta tan sols que les diferents disciplines no tinguin entre elles relació; es tracta que no existeix una disciplina de la qual totes les altres siguin components essencials, una disciplina en la qual totes i cada una de les altres es trobi implicada; una disciplina que suposa les altres però que no és una mena d'acumulació; disciplina que constitueix la condició de possibilitat del fet mateix que les altres no funcionen de manera dispersa.

Aristòtil definia aquesta disciplina integradora com ciència buscada: ciència essencialment buscada; recerca que justifica l'existència d'una universitat digna del nom, una Universitat com aquella a la qual Kant, en la via de Humboldt, apuntava en el *Conflicte de les facultats*.

Ens trobem però molt lluny del kantià *Conflicte de les facultats*. Tornem a la problemàtica plantejada per la legislativa ministerial fa tres anys.

És conegut que la filosofia va respondre a l'atac de la pitjor manera

imaginable: és a dir, contestant el repartiment de la parcel·la però no pas *la parcel·lació mateixa*, no pas la concepció de la vida de l'esperit que sustentava tant la reforma com l'organització precedent. De la confrontació no hem sortit ben parats. Una comparació ho mostra:

Uns mesos enrera un grup de prestigiosos científics espanyols van fer pública la seva preocupació per la situació de la ciència a Espanya i va elaborar un manifest que va tenir ampla repercussió en els mitjans de comunicació, però sobretot va tenir positiva recepció per part de l'opinió pública. Es diria que cada ciutadà tenia la certesa, més o menys reflexionada, que (rera l'aparent rudesia del seu llenguatge i la parcel·lació en àmbits ultra especialitzats) a la ciència *hi ha un fons que ens concerneix a tots*.

Al contrari, quan dos anys abans es va fer pública una preocupació anàloga en relació a la filosofia, no tan sols la repercussió mediàtica va ser molt més petita, sinó que des del primer moment es va constatar una mena de generalitzada sospita: no es va veure en la reivindicació un intent de salvar i revitalitzar una exigència social i espiritual que (com en el cas de la ciència) hauria estat marginada per causa de l'endarreriment econòmic o la barbàrie sòcio-política. Al cas de la filosofia tot va semblar més aviat com a mera defensa d'interessos corporatius, interessos tan (o tan poc) legítims com els dels treballadors d'Iberia però maquillats amb insufrible retòrica sobre la necessitat de salvaguardar la tradició humanista.

No negarem que en aquesta percepció hi havia molt de cert, que la reacció indiferent o irritada de l'opinió pública estava més que justificada, perquè a vegades la filosofia apareix com una mena de caricatura d'ella mateixa.

Leibniz escrivia en el Prefaci dels assaigs de *Theodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal*:

«Il y a deux labyrinthes fameux où notre raison s'égaré bien souvent: l'un regarde la grande question du libre et du nécessaire, surtout dans la production et dans l'origine du mal; l'autre consiste dans la discussion de la continuité et des indivisibles, qui en paraissent les éléments, et où doit entrer la considération de l'infini. Le premier embarrasse presque tout le genre humain, l'autre n'exerce que les philosophes».

És a dir: hi ha d'una part el problema del mal, i d'altra banda el problema del continu; un problema moral i un problema ontològico-científic. Aquests són els veritables problemes.

El títol mateix del llibre de Leibniz prova que Leibniz considerava que el filòsof no hauria de limitar-se a la qüestió ontològica del continu sinó més aviat confrontar-se també a la qüestió, que *«embarrasse presque tout le genre humain,»* del mal.

El que Leibniz no podria mai imaginar és que arribaria el dia que el filòsof abandonaria la segona interrogació per consagrar-se exclusivament a la primera.

La qüestió del continu i de l'infinít és abandonada i el filòsof esdevé sinònim de persona que es guanya la vida en el marc de l'ensenyament humanista, iterant una vegada i altra edificants principis que tothom coneix: *«L'abús del feble no engrandeix»* diu el filòsof moralista (reprimint el pensament que, en les condicions socials concretes, qui no abusa està possiblement condemnat a esdevenir víctima d'abús), «la jerarquització de les per-

sones en raó de la seva raça és un atemptat a la dignitat que tot humà posseeix pel fet de ser-ho» (quan el docent sap que el sistema de valors imperant té el suport en jerarquitzacions econòmiques i culturals considerades «naturals,» de les quals el racisme ordinari no és més que una expressió inevitable).

Ètica veritablement filosòfica seria més aviat la reflexió sobre el fet que la inserció d'un ciutadà en la societat real és incompatible amb la fidelitat al conjunt de màximes que ornamenten la façana d'aquesta societat. Fer d'un lector de Kant un propagandista de màximes morals que, en les actuals condicions socials no tenen cap possibilitat d'esdevenir operatives equival a humiliar el lector de Kant i a repudiar Kant mateix. L'ESO no limita pas la filosofia, més aviat la liquida pel que fa a la seva funció essencial. L'ESO a mes de limitar la filosofia la redueix a una veritable caricatura.

I, malgrat tot, la filosofia és objectivament un element essencial de la vida espiritual. De fet en relació a la ciència (i el mateix podríem dir de l'art) la filosofia es troba tan vinculada al procés mateix de constitució de les seves teoritzacions fonamentals que de vegades (en els noms de Descartes, Leibniz, Galileu o el mateix Aristòtil) és impossible discernir on acaba el científic i on comença el filòsof. Tractant-se de reivindicar una veritable prosperitat (indisociablement espiritual i material) de les nostres societats els dos manifestos haurien d'estar vinculats. I cal dir que el fet mateix que no ho estiguin mostra l'esterilitat de les dues reivindicacions.

Els grans científics del nostre temps ho saben prou bé, saben que la ciència que s'ha de reivindicar no es farà mai en absència de la filosofia i això perquè, simplement, tal ciència porta la filosofia a dins.

En el seus anys de professor emèrit en el University College de Dublin, Erwin Schrödinger, Premi Nobel de Física, es va distanciar (relativament) de les seves investigacions directes en física teòrica consagrant-se a una reflexió sobre el concepte mateix que es troba en el fonament de la seva disciplina: *Physis*, que Schrödinger es va proposar d'aclarir a partir dels textos dels pensadors grecs.

Anys més tard l'evocat René Thom, Medalla Fields de Matemàtiques, es serveix dels seus descobriments en topologia diferencial per efectuar una revisió de la problemàtica filosòfica relativa al concepte de *forma* i a la categoria d'espai. Revisió mitjançant la qual aconsegueix mostrar potser la significació última del platònic camp eidètic, i al mateix temps restaurar Aristòtil en la seva condició de primer i potser més gran pensador del continu.

Vull dir que el treball admirable d'alguns dels científics més rellevants del nostre segle està contribuint a relativitzar el pes de la «filosofia experimental» en el moment d'enunciar els fonaments teòrics de la científicitat, i amb això està contribuint a l'erradicació dels prejudicis que identifiquen ciència i mera operativitat tecnològica, la qual implica una reducció de l'esperit. Vinculada als noms de Cantor, Max Planck, Abraham Robinson, Einstein, René Thom, John Bell o Alain Aspect, la ciència és en el camí de superació de la barrera que la separa de la filosofia. Per prendre un exemple: en la controvèrsia que oposa d'una banda Alain Aspect i d'altra banda el trio Einstein-Podolsky-Rosen (amb la neutralitat, molt relativa, de Jonh Bell) es troba en joc la determinació de conceptes tan importants com els de *causa*, *efecte*, *temporalitat*, *moviment* o *localitat*, configurant-se així una veritable *gigantomachia peri tes ousias* del nostre temps.

Un altre exemple: Abraham Robinson es submergeix en l'asèptica lògica de models, no pas per complaure's en prodigioses construccions purament formals, sinó més aviat per trobar en ella un instrument que li permeti restaurar el concepte de quantitat infinitesimal; concepte desterrat en el segle XIX tant per la matemàtica com per la filosofia, però que havia estat sempre un autèntic cant de sirena per totes dues disciplines.

Diguem a aquest respecte que l'univers de les quantitats infinitament petites és correlatiu de l'univers dels transfinitos de Cantor, «delicado laberinto» aquest últim «en el qual», es queixava Borges, «no me fue dado penetrar». Queixa aquesta del poeta que podem fer nostra tots els que hem estat víctimes d'una formació marcada per una excessiva divisió dels sabers, divisió —en definitiva— dels interessos de la raó.

No es trata tan sols que alguna de les qüestions plantejades per la relativitat i la teoria quàntica siguin avui centrals en filosofia de la ciència. Es tracta fonamentalment que la física contemporània tendeix intrínsecament a ser reflexió sobre els conceptes que constitueixen el suport de la pròpia disciplina i potser el suport de tot coneixement humà. I realitzant aquest viratge, la física troba exactament els mateixos problemes que constitueixen el nucli dur de la filosofia, és a dir, la teoria de les determinacions de l'ésser, l'ontologia.

Si la ciència surt del *hypothesis non fingo* per a passar de nou a ser instrument d'intel·ligibilitat, aleshores (i sense cap menyspreu de l'important paper instrumental de la ciència en la nostra relació amb el medi natural) la qüestió de la defensa de la ciència no és tan sols un afer d'especialistes. Car, aleshores, a la ciència la veritat està en joc, i la veritat és quelcom que a tots ens afecta.

Ens trobem, després d'aquesta reflexió sobre la ciència contemporània, en condició de respondre a la interrogació que es troba a l'origen d'aquesta conferència.

On ubicar l'ensenyament de la filosofia?

Sí, tal com assenyalava abans, la determinació d'alguns dels conceptes essencials de la problemàtica ontològico-categorial no és avui un assumpte estrany a la reflexió científica; si un físic com Alain Aspect fa implícitament, i a vegades explícitament, ontologia; si com a resultat de la interrogació dels propis científics (en el cas dels físics quàntics com a resultat de l'aparició dins de la teoria de llacunes d'intel·ligibilitat que ells mateixos troben intolerables) la ruptura de fet entre filosofia i ciència és a punt de ser superada, ... aleshores la filosofia no pot fer abstracció del que s'esdevé en les facultats científiques. La mediatització dels problemes clàssics de la filosofia per les reflexions procedents de la ciència constituirà una autèntica revitalització de la filosofia, que trobarà així frescor i nova legitimitat.

No es tracta en absolut de substituir la filosofia per la ciència, i menys encara de limitar la filosofia a *filosofia de la ciència*. Es tracta més aviat de restaurar el projecte platònic de dignificar la ciència (en el cas de Plató la matemàtica) precisament perquè és utilitzada com «esglauó», i fins i tot com arma, pels objectius d'intel·ligibilitat coincidents amb l'aspiració filosòfica.

La filosofia surt, doncs, del departament de filosofia per millor reafirmar-se en el seu objectiu kantianista. La filosofia ha d'estar per tot arreu a la Universitat, a les facultats de Belles Arts, a la facultat de Física o a la facultat de Dret... no pas com a complement «humanístic» de les pròpies disci-

plines i sense relació amb elles (allò que els estudiants diuen *maria*) sinó més aviat com a reflexió que perllonga, aprofundeix i dóna sentit últim a les disciplines particulars. La presència de la filosofia en les altres facultats farà prendre consciència del fet que els indispensables elements d'erudició tècnica són fecunds quan estan al servei de la intel·ligibilitat i, al contrari, perfectament estèrils quan són erigits en deïtat davant la qual postrar-se com a poca-soltes.

Conflicte de les facultats? Més enllà de la problemàtica kantiana hi ha una via de superació d'aquest conflicte: Kant mateix a l'escola d'enginyers... Ensenyament de la filosofia en un departament especialitzat? Sí indiscutiblement, però no pas per formar exclusivament futurs filòsofs especialitzats sinó més aviat per donar al conjunt de la comunitat universitària la formació filosòfica que, implícitament, està demanant.

Al conjunt de la comunitat universitària o potser al conjunt dels ciutadans... ja que de cap manera la filosofia pot ser cosa d'èlits. Recordem al respecte, per finalitzar, el punt de sortida de la *Metafísica* d'Aristòtil:

«Tots els humans aspiren per genuïna disposició a la lucidesa».

Moltes gràcies per la seva atenció.